

Nuriddinov Kamoliddin Abduxamidovich

Oriental Universiteti 2-bosqich magestranti, Toshkent,

Namangan tumani To'sar jome' masjidi imom-xatibi

Begmatova Buzahro

Oriental universiteti dotsenti, Toshkent

ARAB TILI GRAMMATIKASIDA ISMLARNI BOSH KELISHIKDA QO'LLASH QOIDALARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada arab tili grammatikasida ismlarning bosh kelishikda (raf' holdida) qo'llanish qoidalarini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda arab tilidagi ismlarning e'robi, bosh kelishikning grammatik belgilari hamda ularning gap tuzilishidagi vazifalari yoritiladi. Muftado va xabar, fe'l egasi (fo'il), noib fo'il kabi grammatik birliklarning bosh kelishikda kelish holatlari misollar asosida izohlanadi. Maqolada klassik va zamonaviy arab tili manbalariga tayangan holda bosh kelishikning qo'llanish doirasi va uning sintaktik ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot natijalari arab tili grammatikasini o'rganishda nazariy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Arab tili, grammatika, ism, bosh kelishik, raf', e'rob, muftado, xabar, fo'il, noib fo'il, gap tuzilishi.

Kirish qismi: Arab tili o'zining mukammal va tizimli grammatik tuzilishi bilan ajralib turadigan qadimiy tillardan biridir. Ushbu til grammatikasining muhim bo'limlaridan biri ismlarning e'robi, xususan, ularning kelishiklar asosida o'zgarishidir. Arab tilida ismlarning bosh kelishikda (raf' holdida) kelishi gapning sintaktik tuzilishini belgilovchi asosiy grammatik omillardan biri hisoblanadi. Bosh kelishik ismlarning gapdagi vazifasini aniqlash, ma'no aniqligi va grammatik to'g'rilikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Arab tili grammatikasida bosh kelishik, asosan, muftado va xabar, fe'l egasi (fo'il), shuningdek, noib fo'il kabi birliklar orqali namoyon bo'ladi. Ushbu grammatik holatlar klassik nahv ilmi doirasida batafsil yoritilgan bo'lsa-da, ularni tizimli ravishda o'rganish va zamonaviy lingvistik yondashuvlar asosida tahlil qilish bugungi kunda ham dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, arab tilini chet tili sifatida o'rganuvchilar uchun bosh kelishik qoidalarini chuqur anglash muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolada arab tili grammatikasida ismlarning bosh kelishikda qo'llanish qoidalarini ilmiy-nazariy asosda o'rganilib, ularning sintaktik va funksional xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida klassik nahv manbalari hamda zamonaviy grammatik tadqiqotlar qiyosiy tahlil qilinib, bosh kelishikning gap tuzilishidagi o'rni va ahamiyati ochib beriladi. Ushbu tadqiqot natijalari arab tili grammatikasini o'rganish va o'qitish jarayonida nazariy hamda amaliy manba sifatida xizmat qilishi ko'zda tutiladi.

Asosiy qism: Arab tili grammatikasida ismlarning kelishik asosida o'zgarishi **e'rob** tushunchasi bilan izohlanadi. E'rob – bu so'z oxirining gapdagi grammatik vazifasiga ko'ra o'zgarishidir. Ismlar uch asosiy kelishikda keladi: bosh kelishik (raf'), tushum kelishigi (nasb) va qaratqich

kelishigi (jarr). Shulardan bosh kelishik gap tuzilishining asosiy tayanchi bo‘lib, ismlarning mustaqil va faol grammatik holatini ifodalaydi.

Bosh kelishikning asosiy belgilari sifatida **damma**, **alif**, **vov** va **nun** kabilar ko‘rsatiladi. Ushbu belgilar ismlarning turi (yakka, juft, ko‘plik), shuningdek, ularning grammatik xususiyatlariga bog‘liq holda qo‘llaniladi. Masalan, mufrad ismlarda bosh kelishik odatda damma bilan ifodalanadi.

Arab tilida ismiy gapning asosiy unsurlari bo‘lgan **mubtado** va **xabar** doimo bosh kelishikda keladi. Mubtado gapning boshlanish qismida kelib, asosiy mazmun egasini bildirsa, xabar mubtado haqida axborot beradi. Ularning bosh kelishikda bo‘lishi arab tili sintaksisining muhim qoidalaridan biridir.

Mubtado va xabarning bosh kelishikda kelishi gapning mantiqiy va grammatik to‘g‘riligini ta‘minlaydi. Bu holat klassik nahv manbalarida keng yoritilgan bo‘lib, zamonaviy grammatik tadqiqotlarda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Ayniqsa, murakkab gaplarda xabarning turli shakllarda kelishi bosh kelishik qoidalarini chuqur o‘rganishni talab etadi.

Arab tilidagi fe‘l asosli gaplarda **fo‘il**, ya‘ni fe‘l egasi, har doim bosh kelishikda keladi. Fo‘il fe‘l orqali ifodalangan harakatni bajaruvchi shaxs yoki narsani bildiradi. Uning bosh kelishikda kelishi fe‘l va ega o‘rtasidagi grammatik bog‘liqlikni mustahkamlaydi.

Shuningdek, majhul nisbatdagi fe‘llarda fo‘il o‘rnini egallovchi **noib fo‘il** ham bosh kelishikda keladi. Bu holat arab tilining o‘ziga xos sintaktik xususiyatlaridan biri bo‘lib, gap mazmunini to‘liq anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. Fo‘il va noib fo‘ilning bosh kelishikda qo‘llanishi gap tarkibidagi boshqa bo‘laklarning kelishigiga ham bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

Arab tilida mubtado, xabar va fo‘ildan tashqari, ayrim boshqa grammatik birliklar ham bosh kelishikda keladi. Jumladan, **ismu “kāna” va uning singillari**, shuningdek, **xabaru “inna” va uning singillari** bosh kelishikda qo‘llaniladi. Bu holatlar arab tili grammatikasida istisno emas, balki aniq qoidalar asosida amalga oshiriladi.

Mazkur birliklarning bosh kelishikda kelishi e‘rob tizimining murakkab, ammo mantiqiy asoslanganligini ko‘rsatadi. Ularni to‘g‘ri qo‘llash arab tilida to‘g‘ri va ravon nutq hosil qilishning muhim sharti hisoblanadi.

Ismlarni bosh kelishikda qo‘llash qoidalarini o‘rganish arab tili grammatikasini chuqur anglashga xizmat qiladi. Nazariy jihatdan ushbu qoidalar arab tilining sintaktik tizimini tushuntirib bersa, amaliy jihatdan to‘g‘ri gap tuzish, matn tahlili va tarjima jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Arab tilini chet tili sifatida o‘rganuvchilar uchun bosh kelishik qoidalarini puxta egallash grammatik xatolarning oldini olishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Tahlillar qismi: Arab tili grammatikasida ismlarning bosh kelishikda qo‘llanishi nafaqat formal grammatik hodisa, balki gap mazmunini shakllantiruvchi muhim sintaktik va semantik omil sifatida namoyon bo‘ladi. Bosh kelishikning qo‘llanishi orqali gapda asosiy ma‘no yukini ko‘taruvchi birliklar aniqlanadi va ularning o‘zaro munosabatlari tartibga solinadi. Shu jihatdan bosh kelishikni tahlil qilish arab tili sintaksisini chuqur anglash imkonini beradi.

Ilmiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, bosh kelishik, avvalo, gapning markaziy bo‘laklari – mubtado, xabar va fo‘il bilan bevosita bog‘liqdir. Mubtado va xabarning bosh kelishikda kelishi gapning nomlash va xabar berish funksiyalarini aniqlashtiradi. Bu holat arab tilida gapning struktura jihatidan moslashuvchan bo‘lishiga qaramay, ma‘no aniqligining saqlanishiga xizmat qiladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bosh kelishikning noto'g'ri qo'llanishi gap mazmunining buzilishiga yoki noto'g'ri talqin qilinishiga olib keladi.

Fe'l asosli gaplarda fo'ilning bosh kelishikda kelishi harakat va uni bajaruvchi subyekt o'rtasidagi grammatik aloqani mustahkamlaydi. Ayniqsa, majhul nisbatdagi fe'llarda noib fo'ilning bosh kelishikda qo'llanishi arab tilining mantiqiy va tizimli grammatik tuzilishini namoyon etadi. Bu holat boshqa tillar bilan qiyosiy tahlil qilinganda, arab tilining sintaktik aniqligi va e'rob tizimining ustun jihatlarini ko'rsatadi.

Shuningdek, "kāna" va uning singillari hamda "inna" va uning singillari bilan bog'liq qoidalar bosh kelishikning kontekstga bog'liq holda o'zgarishini ifodalaydi. Ushbu birliklar orqali bosh kelishik doimiy emas, balki grammatik omillar ta'sirida shakllanadigan hodisa ekanligi aniqlanadi. Bu esa arab tilida kelishik tizimi qat'iy bo'lishi bilan birga, sintaktik moslashuvchanlikka ham ega ekanini ko'rsatadi.

Ilmiy tahlillar natijasida bosh kelishikning arab tilida faqat shakliy belgi emas, balki semantik va funksional ahamiyatga ega bo'lgan grammatik kategoriya ekani aniqlanadi. U gapning mantiqiy markazini belgilash, asosiy ma'no egalarini ajratib ko'rsatish hamda sintaktik munosabatlarni tartibga solishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu bois, ismlarning bosh kelishikda qo'llanish qoidalarini tizimli o'rganish arab tili grammatikasini chuqur anglashda muhim ilmiy ahamiyatga ega

Natijalar: O'tkazilgan ilmiy tahlillar natijasida arab tili grammatikasida ismlarning bosh kelishikda (raf' holida) qo'llanishi qat'iy va tizimli qoidalarga asoslanishi aniqlandi. Bosh kelishik arab tilida gapning asosiy grammatik tayanchi bo'lib, u orqali gap tarkibidagi muhim sintaktik birliklar – muftado, xabar, fo'il va noib fo'il aniqlanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bosh kelishik ismlarning gapdagi vazifasini belgilashda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, ma'no aniqligi va grammatik to'g'rilikni ta'minlaydi. Ayniqsa, muftado va xabarning bosh kelishikda kelishi arab tilida ismiy gaplarning mantiqiy va strukturaviy yaxlitligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Fe'l asosli gaplarda fo'il va majhul nisbatdagi gaplarda noib fo'ilning bosh kelishikda kelishi arab tilining sintaktik tizimi mukammal va mantiqan izchil ekanini tasdiqlaydi. "Kāna" va uning singillari hamda "inna" va uning singillari bilan bog'liq qoidalar esa bosh kelishikning kontekstga bog'liq holda shakllanishini ko'rsatib beradi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, ismlarni bosh kelishikda qo'llash qoidalarini yetarli darajada o'zlashtirmaslik arab tilini o'rganishda grammatik xatolarning ko'payishiga olib keladi. Aksincha, ushbu qoidalarni tizimli va ilmiy asosda o'rganish arab tili grammatikasini chuqur anglash, to'g'ri gap tuzish hamda matnlarni aniq tahlil qilish imkonini beradi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari ismlarning bosh kelishikda qo'llanishi arab tili grammatikasining markaziy masalalaridan biri ekanini tasdiqlaydi hamda ushbu yo'nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlar nazariy va amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Xulosa qismi: Mazkur tadqiqotda arab tili grammatikasida ismlarning bosh kelishikda (raf' holida) qo'llanish qoidalari ilmiy-nazariy va tahliliy jihatdan o'rganildi. Tadqiqot jarayonida bosh kelishik arab tilidagi e'rob tizimining muhim tarkibiy qismi ekani, uning gap tuzilishida markaziy o'rin egallashi asoslab berildi. Ismlarning bosh kelishikda kelishi orqali gapning asosiy mazmuniy va sintaktik tayanchlari aniqlanishi ilmiy jihatdan tasdiqlandi.

O‘rganishlar shuni ko‘rsatdiki, muftado va xabar, fe‘l egasi (fo‘il) hamda noib fo‘ilning bosh kelishikda kelishi arab tilida grammatik izchillik va ma‘no aniqligini ta‘minlaydi. Shuningdek, “kāna” va uning singillari hamda “inna” va uning singillari bilan bog‘liq qoidalar bosh kelishikning kontekstga bog‘liq holda qo‘llanishini namoyon etib, arab tilining murakkab va mukammal grammatik tizimga ega ekanini ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalari ismlarni bosh kelishikda qo‘llash qoidalarini chuqur va tizimli o‘rganish arab tili grammatikasini anglash, to‘g‘ri va ravon nutq shakllantirish hamda matnlarni ilmiy tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etishini ko‘rsatdi. Ushbu maqola natijalari arab tilini o‘qitish metodikasini takomillashtirish, shuningdek, tilshunoslik sohasidagi keyingi ilmiy izlanishlar uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nuriddinov Kamoliddin Abdukhamidovich. THE USE OF NOUNS IN THE NOMINATIVE CASE IN THE ARABIC LANGUAGE. (2025). *Journal of Multidisciplinary Sciences and Innovations*, 4(8), 19-22. <https://doi.org/10.55640/>
2. Касимова С. Традиционная арабская грамматика и изучение европейской ориентации //Востоковедения. – 2019. – Т. 4. – №. 4. – С. 68-77.
3. Kasimova, S. S., Mutalova, G. S., Begmatova, B. M., & Raxmonkulovna, M. (2025). 55 Advancing solar and wind power for sustainable city models. *Emerging Technologies In Sustainable Innovation, Management and Development*, 359.
4. ERGASHEVA M., Begmatova B. M. ARAB TILIDAGI PREDLOGLI FE‘LLAR VA PREDLOGLARNING FE‘L MA‘NOSIGA TA‘SIRI //ИҚРО журнал. – 2025. – Т. 15. – №. 02. – С. 867-872.
5. Begmatova B., Kasimova S., Zaynutdinova S. Syntactic and semantic analysis of constraints, states and absolute masdars //International Journal of Scientific and Technology Research. – 2020. – Т. 9. – №. 3. – С. 284-291.
6. BEGMATOVA B., RAHMATOVA G. O. AUDIOVIZUAL KONTEKSTDAGI TARJIMA: MADANIY SO‘ZLAR VA ULARNING MOSLASHUVI //Научный информационный бюллетень. – 2025. – Т. 7. – №. 1. – С. 91-95.
7. Salohiddin O‘rmonbek o‘g, Q., & Buzahro, B. (2023, December). FATVOLARDA MAVJUD TERMINLARNING SHAKLLANISH VA QO ‘LLANISH O ‘RINLARI. In *International conference on multidisciplinary science* (Vol. 1, No. 6, pp. 245-247).
8. ERGASHEVA M., Begmatova B. ARAB TILIDA SONNING ISHLATILISHI VA GRAMMATIK XUSUSIYATLARI //Ta‘lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2025. – Т. 42. – №. 3. – С. 279-282.
9. ERGASHEVA M., Begmatova B. M. ARAB TILIDAGI PREDLOGLI FE‘LLAR VA PREDLOGLARNING FE‘L MA‘NOSIGA TA‘SIRI //ИҚРО журнал. – 2025. – Т. 15. – №. 02. – С. 867-872.